

SURMAKULTUURI SUUNDUMUSTEST TÄNAPÄEVAL¹

Marju Kõivupuu

*Elu ainus traagika seisneb selles, et kõik on määratud hävima juba
selsamal hetkel, kui tekib; sest see on elu olemus, sest see niisugune elu
on ainus, mis kunagi saab meie päralt olla.²*

SISSEJUHATUS

Läbi aegade on inimkonna suurimateks mõistatusteks jäänud sünd ja surm – hinge saamine ning hinge lahkumine kehast. Sünd nagu surmgi pole pelgalt füsioloogiline, vaid ka sotsiaalne akt³ ning paratamatu osa inimes(t)e elust. Surma on alati käsitletud ebaloomulikuna ja surma paratamatuses sugenev traagiline elutaju on kõikidel aegadel andnud alust filosoofilistele ja religioossetele käsitlustele surmast, eeskätt hingest ja igavesest elust – see tähendab seisundist, kus pole surma.

Maailma rahvaste usundid ja religioonid keskenduvad peamistele elu muutvatele hetkedele, milleks on sünd, täiskasvanuks saamine, abielu ja surm. Need on tõsised hingelised ja emotsionaalsed muutused, mil inimene ise ja tema lähedased vajavad (ka) religiooni tuge⁴, ning neid muutusi on käsitletud klassikaliste siirderiitustena⁵, mis märgivad inimese jõudmist ühest eluetapist teise.

¹ Artikkel on seotud sihtfinantseeritava teadusteemaga „Maastikupraktika ja -pärand” (SF010033s07).

² Ricarda **Huch**, *Viimane suvi*. Loomingu Raamatukogu, 14–15 (Tallinn: Kultuurileht, 2010), 75.

³ Sheila **Kitzinger**, „The Social Context of Birth: Some Comparisons between Child-birth in Jamaica and Britain” – *Ethnography of Fertility and Birth*. Ed. Carol P. Mac Cormack (London: Academic Press, 1982), 181–203.

⁴ Bronislaw **Malinowski**, *Magic, Science and Religion and Other Essays* (New York: Doubleday Anchor Books, 1954), 22 jj.

⁵ Arnold van **Gennep**, *Les rites de passage: étude systématique des rites* (Paris: Nourry, 1909); Victor **Turner** et al., *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (1969; New York: Aldine Transaction, 1995).

Kuigi maailma eri rahvaste sünni ja surmaga, pulma- ja matuserituaalidega seotud uskumuste, kommete ja tavade lähtekohad on üsna sarnase algupäraga, on suhtumine üleminekuriitustesse, sealhulgas surma ja surnutesse, sõltunud alati kultuurikontekstist ja on seetõttu kultuuriti/religiooniti märkimisväärselt erinev. Surm on alati tähendanud midagi palju enam kui lihtsalt ühe inimese ärasaatmist elavate hulgast. Surm paneb elavaid inimesi keha ja hinge väärtustama (erinevad rituaalid enne ja pärast matuseremooniat) ja vaimolenditesse uskuma ning seob neid matmispaiga, traditsioonide ja tseremooniatega. Selle tarbeks loob religioon omakorda mitmesuguseid traditsioone ja kujundab ka (surma) kultuuri⁶. Samuti on eri usundites ja religioonides keskne koht teispoosuse topograafial – ettekujutusel maailmast, kus meid enam pole. Osa surma ja teispoosusega seonduvaid kujundeid meie ümber mõjub elavatele rahustavalt (lahkunud esivanematelt päranduseks saadud mälestusesemed ja/või nipsasjakesed kodukujunduses, fotod perekonnaarhiivis jms; rahvalaulude, usundiliste narratiivide, kombekäitumise, ütluste, kujutava kunsti ja muusika sümbolkeele kaudu edastatud hauataguse elu võlud; surm kui vabanemine ja lunastus – haiguste ja kannatuste tõttu maapealses elus pälvime me parema elujärje teispoosuses; ümbersünniahelad idamaade usundites ja religioonides jne). Teine osa surmaga seotud kujundeid mõjub elavatele aga häirivalt ja rõhutab surmahirmu (surm kui karistus, kannatused ja piinad teispoosuses, sh põrgu kujutelmad; samuti ohverdamine kui eluviis, kus häiriv surmakujund on koondatud mõne poliitilise süsteemi ümber, nagu näiteks asteekide kultuuris⁷).

Läbi aegade on usutud ka keha elustava hinge eksistentsi jätkumist mingil muul moel. Kalmete, kalmistute ja hukkumispaikade seotus kivi-dega (hinged) on tuntud tänini kogu maailmas (vrd näiteks megaliidid, püramiidid, mälestuskivid jne). Samamoodi on eri usundites läbi aegade peetud hinge sümboliks ja uueks eluasemeks puid, allikaid ja teisi loodusobjekte – nii nagu kalmesse/kalmistule on maetud lahkunu maised jää-nused, asub kivisse, puusse või allikasse inimese surematu hing.⁸

⁶ Malinowski, *Magic, Science and Religion*, 47–60.

⁷ Tarmo **Kulmar**, „Über Endzeitvorstellungen bei den Inkas und Azteken: Ein religionsgeschichtlicher Vergleich“ – *Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in den verschiedenen Religionen. Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte*, 34. Hg. Manfred L. G. Dietrich (Münster: Ugarit-Verlag, 2001), 105–111.

⁸ Marju **Torp-Kõivupuu**, „Ristipuud Lõuna-Eesti maastikul ja rahvapärimeses” –

Surmafenomeni kui kultuuriteaduse uurimisel toimus Euroopas läbi-murre 1960–1970. aastate lõpus. Sellele panid aluse Prantsuse annalide koolkonna ajaloolased Philippe Ariès jt.⁹ Angloameerika uurijad Bruce Gordon, Peter Marshall jt täiendasid surmauringuid kultuuri- ja sotsiaalajaloo vallas.¹⁰ Põhja-Euroopa kontekstis tegi esimesena antropoloogilisi uuringuid surmast soome usundiloolane Juha Pentikäinen¹¹ ning tema uuringute teoreetilisele alusele tuginedes on jätkanud hilisemad uurijad, näiteks Janne Vilkuna, Lauri Honko jpt. Võib tõdeda, et tänapäeval on rahvusvahelises kultuuriantropoloogias, etnoloogias ja folkloristikas vananemise ja surmakultuuri uurimine omal kombel üks trenditeemasid. Ka laiemas kultuuriavalikkuses on surma teema olnud viimastel kümnenditel üldise tähelepanu all. Võimalik, et selle üheks põhjuseks on meedia kaudu sugereeritud inimeksistentsi erakordne ebastabiilsus, inimeste eneste aina suurem võõrandumine vanadusest kui erilisest staa-tusest, samuti surmaga seotud põhimõistetest: surelikkus, suretamine, suremine, surm.

Eesti kontekstis on surmatemaatikat seni uurinud nii teoloogid, arheoloogid, folkloristid, etnoloogid kui ka juristid (A. Jürgenson, J. Kiivit, A. Korb, T. Kulmar, M. Kõiva, M. Lang, A. Lintrop, M. Mikkor, A. Moor, P. Paenurm, T. Paul, V. Sarv, J. Sootak, Ü. Tedre, T. Ristolainen, H. Valk, Ü. Valk, A. Viires jt) ning nende uurimused käsitlevad peamiselt eestlaste surmakujutelmi.

Taasiseseisvumisega kaasnenud ühiskondlik-poliitilised murrangud Eesti ühiskonnas kajastusid kõikides eluvaldkondades. Siinne religiooni-pilt muutus kirevaks – lisaks sajandeid tegutsenud kristlikele kirikutele saabus laiast maailmast mitmesuguseid Eesti kontekstis uusi usuliikumisi, samuti idapoolsete maailmareligioonide propageerijaid. Valikuvabaduse teostamine muutus igale inimesele eraldi ja kõigile kokku üsna raskeks

---

Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. Õpetatud Eesti Seltsi toimetised, 36 (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2009), 296.

⁹ Philippe **Ariès**, *L'homme devant la mort* (Paris: Seuil, 1977); Philippe **Ariès**, *The Hour of Our Death* (London: Lane, 1981).

¹⁰ Bruce **Gordon**, Peter **Marshall** (eds.), *The Place of the Dead: Death and Remembrance in medieval and early modern Europe* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000).

¹¹ Juha **Pentikäinen**, *The Nordic Deadchild Tradition* (väitekirj aastast 1968); Juha **Pentikäinen**, *Suomalaisen lähtö: Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 530 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1990).

ülesandeks. Needki inimesed, kes olid arvanud, et nad teavad täpselt, kes nad on ja mida nad usuvad või ei usu, seisid maailmakäsituse ümberhindamise vajaduse ees. Tänapäeva ühiskond ei jagune ju pelgalt usklikeks ja uskmatateks ehk nendeks, kes esindavad teatavat religioosset traditsiooni või maailmavaadet, ning teisteks, kes pooldavad moodsat füüsilist maailmapilti, vaid tuleb arvestada ka nendega, kes peavad küsimust maailmavaatest täiesti kõrvaliseks.¹²

Ka surmakultuuri ja matusekommetesse lisandus taasiseseisvumisjärgsetel aastatel nii reaalses kui ka virtuaalmaailmas paljugi uudset, millest eeskujuga võtta ja mida jälgendada, kuid samuti palju võõrastavat ja harjumatu. Veel 2000. aastate algul tundus pisut kohatu rääkida-kirjutada Eesti kontekstis surma- ja matuseärist või koguni matusetööstusest¹³, tänases Eesti ühiskonnas aga surm müüb, surm pakub tööd, surmaäris liigub raha. Hoolimata meditsiini arengust ning nooruse- ning edukultusest, millega on kaasnenud vananemise ja surma väljatõrjumine argiteadusest, ümbritseb surm lahutamatu kaaslasena meid nii reaalses kui ka virtuaalses maailmas, tabades meid just sellesama tõrjutuse ning võõrandumise tõttu ootamatult, ebameeldivamalt ja palju valusamalt kui meie esivanemaid, kes polnud minetanud arusaamist surmast kui elu osast.¹⁴

Meie aja surm on tabu, õudne, hirmus, jube... Surm viiakse enesest võimalikult kaugele, silma alt ära, peidetakse haiglatesse ning vanadekodudesse. Siiski näeb, kuuleb ja märkab ka laps surma üsna tihti. Oma küsimustele selle kohta ta sageli vastust ei saa. Kuid kui asjast ei räägita, ei tähenda see, et asja ennast polegi.¹⁵

¹² Ilmo **Au**, Ringo **Ringvee**, *Usulised ühendused Eestis* (Tallinn: Allika, 2007), 7–9; 41–43.

¹³ Vt Marika **Mikkor**, „Muutuvast matusekombestikust linnas ja maal” (Summary: Changing Funeral Rites in Town and in Country. Резюме: Об изменяющемся погребальном обряде в городе и сельской местности.) – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLV* (2001), 103–145; Tiia **Ristolainen**, *Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartue (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004); Marju **Torp-Kõivupuu**, *Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel. The Changing of Death Cult in Time: on the Example of the Historical Võrumaa Burial Customs*. ACTA Humaniora A22 (Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 2003).

¹⁴ Vt ka Jaanika **Hunt**, *Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana 20/21. sajandi vahetusel*. Magistritöö (Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, 2009).

¹⁵ <http://www.aabits.net/referaadid/psyhholoogia.htm> 5. mai 2010.

Kui tsiteerida siinkohal ajakirjanik Valve Raudnaski,¹⁶ siis koosneb inimese elu tänapäeval kolmest etapist: lapsepõlv, edukas iga ja (probleemne) vanadus.¹⁷

Käesolev kirjutis teebki argliku katse esile tõsta XX/XXI sajandi üldisi surmakultuuri suundumusi, keskendudes Eesti ühiskonnas toimuvale ning peatumata teadlikult süvitsi ühelgi surmakultuuri või matusekombestikuga seotud alateemal. Empiiriline materjal, millel tehtud üldistused põhinevad, on kogutud teemakohastest jututubadest ja kommentaaridest internetis ning ka meedias ilmunud artiklitest ja kogunenud tilkhaaval osalusvaatluste käigus nii matustel viibides kui ka välitöödel erineva vanuse ja usulise kuuluvusega inimesi intervjuuerides. Seda artiklit poleks kindlasti sellisel kujul sündinud ka ilma siinkirjutaja bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppe üliõpilaste – Oksana Seliverstova¹⁸, Aliis Kiikeri¹⁹, Kairi Järve²⁰, Jaanika Hundi²¹, Natalja Ermakovi²² ja Kristi Saarso – juhendamisetä. Ühised ja neljasilmaarutelud tänapäeva surmakultuuri suundumustest erialaseminarides 2007.–2009. aastal Tallinna ülikoolis päädsid edukalt kaitstud kraaditöödega ning olid ühtlasi siinkirjutajale oluliseks inspiratsiooniallikaks.

¹⁶ Valve **Raudnask**, „Vana, aga ikkagi inimene” – *Maaleht*, 27. detsember 2002; http://paber.maaleht.ee/print.php?old_rubriik=5922&old_art=21823&old_num=794 9. mai 2010.

¹⁷ Kirjeldatud suundumused peegelduvad tabavalt ka rahvahuumoris, mida kasutavad muu hulgas ajakirjanikud surma teemal kirjutades. Siinkohal üks teemakohane näide V. Raudnaskilt. Abielupaar, mõlemad üle seitsmekümne, ostsid endale uue voodi. Uue ostmiseks oli kaks põhjust: vana voodi oli tõesti vana, kuid sooviti ka, et magamistuba oleks ilusam. Keskealine abielupaar, kes neid vaatama tuli, imestas väga vanapaari ostu üle. Vanahärra, kes eluaeg oli naljast palju hoolinud, küsis vastu: „Kas teie arust oleks kaks kirstu meie magamistuppa paremini sobinud?”

¹⁸ Oksana **Seliverstova**, *Surm ja matused eestlastel ja Eestis elavatel venelastel*. Bakalaureusetöö (Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut, 2009).

¹⁹ Aliis **Kiiker**, *Kirde-Eesti venelaste matusekombestikust*. Bakalaureusetöö (Tallinna Ülikool, eesti filoloogia osakond, 2005).

²⁰ Kairi **Järve**, *Ateistlik surmakontseptsioon ja selle kajastused Nõukogude Eesti ilmalikus matusekombestikust*. Magistritöö (Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut, 2009).

²¹ Hunt, *Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana 20/21. sajandi vahetusel*.

²² Natalia **Ermakov**, *Surm ja matused ersamordvalastel ja setudel* (Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut, 2008).

SURM – TEADVUSEST TÕRJUTUD PARATAMATUS

Surm on eluga ilus, elu ilma surmata kole. (Jüri)

Agraar- ja/või külaühiskonnas iseloomustas suhtumist surma elu mööduvuse paratamatuse tunnetamine, millest kogukond sai avatud rituaalide kaudu ühel või teisel viisil osa ja tuge, mis omakorda lepitab inimesi surmaga ja sidus matusetraditsioonidega.²³ Juba 1977. aastal aga tõi Philippe Ariès, et industriaalühiskonnas pole surmal kohta, see teema on inimestele tabu. Suremine seostub arenenud ühiskondades esmajoonel meditsiinisüsteemi, haigla ja mitmesuguste juriidiliste protseduuridega – argielust irrutatud, võõrandunud maailmaga.²⁴ Sestap alustati läänemaailmas diskussioone „hea surma” võimalikkusest ka nüüdisühiskonnas – inimese õigusest lahkuda elust kodus, oma lähedaste keskel.²⁵

Kindlasti olete mõelnud, mis jääb teist maha, kui te kord surete. Kuidas elada inimeste mälestustes edasi, isegi kui oled surnud? Järglased ja sõbrad on need, kes mäletavad veel inimest mõned kümned aastad, aga uued põlvkonnad tulevad peale ja heal juhul on sinust alles vaid paar pilti. Kas rahuldute sellega või tahaksite, et teist räägitakse ka sadu või ehk tuhandeid aastaid hiljem? Kas tahaksite olla mõne suurlinna pargis üks monument või elada igavesti mõnes raamatus ja et tuhanded inimesed teid veel mäletaksid?²⁶

Surma tõrjuva ja sellega seotud käitumise põhjusi Euroopas, sh ka tänases Eestis on püüdnud avada mitmed uurijad. Argo Moori väitel on olulisimaks põhjuseks, miks moodsas euroopalikus kultuuris suhtutakse surma

²³ Vt Sonja **Hyttinen**, „Muisto elää!": Lemmikeläimen kuolema ja hautamuistomerkit Helsingin eläinten hautausmaalla” – *Vitsistä videoon: Uusia kirjoituksia nykyperinteestä*. Toim Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä, Minttu Pietilä. Tietoliipas 146 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996), 137–155; Torp-Kõivupuu, *Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel*; Argo **Moore**, *Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel* (Tartu: Elmatar, 2003); Pentikäinen, *Suomalaisen lähtö: Kirjoituksia pohjoisesta kuoleman kulttuurista*.

²⁴ Ariès, *L'homme devant la mort*.

²⁵ Hyttinen, „Muisto elää!": Lemmikeläimen kuolema ja hautamuistomerkit Helsingin eläinten hautausmaalla”, 139.

²⁶ <http://board.koffer.ee/mis-jalg-jaab-sinust-maha-t67164.html> 9. mai 2010.

eitavalt, Esimese ja Teise maailmasõja mõju – massiline ja ühehülgne kokkupuude surma hävitajaloomusega muutis surmatemaatika tabuks.²⁷ Argo Mooriga võiks siinkohal pisut väidelda – teisalt oli ju kogu nõukogude aeg ja toonane ametlik ruum pilgeni täis surmakujundeid ja -sümboleid, mida seostati otseselt või kaudselt võiduga fašismi üle nn Suures Isamaasõjas. Seda täiendas inimeste suulisse pärimusse ja müllu talletunu, mis ei sobinud ametlikku nõukogulikku ajalookirjutusse – Eesti Vabariigi aegsetele sõjasangaritele pühendatud mälestuse ja mälestusmärkide hävitamine, küüditamise ja metsavendluse isiklik ja kollektiivne traagika.

Jälgides aga kultuurilist ja poliitilist arengut postsotsialistlikes maa-des, on ajaloolased ja antropoloogid küsinud, miks on pärast kommunismi kokkuvarisemist jätkuvalt aktuaalsed teemad, mis käsitlevad esmajoones surma ja võimu: näiteks 1990. aasta debatt Lenini muumia saatusest mau-soleumis, 1997. aastal piiskop Inochentie Micu jäänuste toomine Roomast Rumeeniasse, Nikolai II perekonna ümbermatmine, uute märtrite kanoniseerimine Vene Õigeusu Kiriku poolt²⁸ ja nimeta haudade rakedamine võimu- ja poliitikavankri ette. Need näited viitavad sellele, et surnud poliitiliste liidrite, kirjandus- ja kunstiinimeste jne ümbermatmine ja mälestamine võib olla ja ongi sümboolse võimu instrument.²⁹ Eestist võib nn suurte surmade näidetena tuua Lennart Mere ja Urmas Oti oma (vastavalt 2006. ja 2008. aastal). Sellist avalikku tähelepanu pälvisid nõukogude ajal ainult riigi- ja valitsuse juhid (Leonid Brežnev jpt). N-ö erilised, eriti tähtsad surnud ja nende suurejoonelised matmistseremooniad olid kindlasti ka eeskujuks kogu rahvale.³⁰

Postsotsialistlikus Eestis on elanike suhe ja suhtumine rahvausundi ja religiooniga, sh ka surmaga seotud teemadesse teiste Euroopa rahvas-tega võrreldes mõneti marginaalne. Teise maailmasõja järgne põlvkond on üles kasvanud ateistlikus nõukogude kultuuriruumis, kus kristlus kui

²⁷ Moor, *Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel*, 257.

²⁸ Wendy **Slater**, *The Many Deaths of Tsar Nicholas II: Relics, Remains and the Romanovs* (New York: Routledge, 2007).

²⁹ Vt Katherine **Verdery**, *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change* (New York: Columbia Univ. Press, 1999); Catherine **Merridale**, *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth Century Russia* (New York: Penguin Books, 2000); Marju **Kõivupuu**, „Kalmud, kalmistud ja hukkunute mälestusmärgid kui maaomandi ja võimu sümbol” – *Kultuur ja võim. ERM-i 46. konverents 14.–15.04.2005*. Toim Terje Anepaio, Tuuli Kaalep, Toivo Sikka (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2005); 22–24.

³⁰ Hunt, *Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana 20/21. sajandi vahetusel*, 4.

religioon oli osade usuühenduste puhul illegaalne, osade puhul valitses formaalselt neutraliteet.³¹

Nõukogude ateistliku ideoloogia järgi oli ju religioon lihtrahvale oopiumiks – väidetavalt eemaldusid religioossed inimesed oma usuliste veendumuste tõttu ühiskonnast, muutusid passiivseks ega pööranud piisavalt tähelepanu maise õnne eest võitlemisele, vaid keskendusid hoopis ettevalmistumisele hauataguseks eluks: „Nõukogude inimest ei huvita „hauatagune õnn”. Me tahame luua tõelist maapealset õnne.”³² Ateistliku surmakontseptsiooni kohaselt jäigi inimesest järele vaid nimi, legend ja lapsed, kes jätkasid oma vanemate tööd.³³

On teada, et inimese teadvus, s.t ideed, kujutlused, mõtted ehk nn hing pole midagi muud kui peaju suurte poolkerade eriline tegevus. Inimese peaju on aga materiaalne. Seega pole siis teadvus ehk mõtlemine midagi muud kui kõrgesti organiseeritud materiaalne omadus, s.t peaju omadus. Niipea, kui lakkab töötamast peaju, lakkab olemast ka teadvus. Seega näeme, et mingit surematut hinge pole olemas. Kui lugu surematust hingest on lihtsalt väljamõeldis, siis pole ju mingit praktilist tähtsust ka põrgul ja paradüüsil.³⁴

Moodsat maailma, mille märksõnadeks võiksid olla kõrge tehnilis-tehnoloogiline arengutase ja arenenud institutsionaliseeritus, iseloomustab pigem surmaga seonduva tõrjumine kultuuri perifeersetesse aladesse. Sellega seoses muutub surmatemaatika inimesele kaugeks ja anonüümseks ning surm ise tunduvalt hirmuäratavamaks.³⁵ Surmateema kõrvale tõrjumine on üks aspekte ulatuslikus ühiskondlikus arengus, tsiviliseerumisprotsessi käigus viidi surm koos teiste inimelu elementaarsete, ani-

³¹ Riho **Altnurme**, *Religioon Eestis 1940–1991*. <http://www.okupatsioon.ee/1940/religioon.html> 18. november 2009.

³² Villi **Ehatamm**, *Religioon ja kirik nüüdisaja ideoloogiavõitluses: abiks lektorile*. Koost Villi Ehatamm (Tallinn: Eesti NSV Ühing „Teadus”, 1979), 16. Vt ka Heldur **Jõgimaa**, *Loengumaterjal teemal: luteri usu kiriklikest kombetalitustest – ristimistest, leerist, laulatusest ja matustest* (Tallinn: Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing, 1959), 18.

³³ Kairi **Järve**, „Ilmalik matusekombestik Nõukogude Eestis” – *Vahetatud laps*. Pro Folkloristica, XV (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2010), 5–19.

³⁴ Jõgimaa, *Loengumaterjal teemal: luteri usu kiriklikest kombetalitustest – ristimistest, leerist, laulatusest ja matustest*, 13.

³⁵ Moor, *Dialog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel*, 250.

maalsete aspektidega ühiskonnaelu kulisside taha.³⁶

Michel Foucault' hinnangul on tänases ühiskonnas peamisi surma suhtes tõrjuva hoiaku tekkepõhjusi võimudiskursus – võim haaras enda valdusse elu, võimu piiriks sai surm, mis jäi võimu haardeulatusest välja. Surmast sai inimese eksistentsi kõige privaatsem hetk.³⁷ Ideaalne surm nüüdisaegses ühiskonnas on kiire (loomulik) surm bioloogilise vananemise tagajärjel ja soovitatavalt loomulikus põlvkondade järgnevuses. Pikaalisus on heaoluühiskonna üks tunnuseid – seda võimaldavad elu- ja töötõingimused, samuti meditsiini areng.

Kui noore inimese elu katkeb ootamatult õnnetusjuhtumi tagajärjel, ilma kõiki inimelu loomulikke etappe läbimata, kogeb kogukond surma ebaõiglase ja traagilisena ning sellega on keeruline leppida. Noore inimese surma/hukkmise aktsepteerimiseks „ei olda valmis” ehk teisisõnu: lähedastel puudub surmaks ja leinamiseks valmistumise aeg, mis on kasutada „loomuliku” surma puhul.

Surmasse suhtumine on jälle päris omaette küsimus. Kui paar aastat tagasi suri noorelt kõrge pangaametnik, ilmus riburada ahastavaid lugusid. Mind ajas omakorda ahastamise viis ahastama. Ei ahastatud mitte sellepärast, et noor inimene suri, vaid imestati, kuidas saab surra inimene, kes töötab pangas, kellel on raha. See ei ole ju õiglane!³⁸

Talupojauühiskonnas leinati vähemalt väliselt rohkem vanu ja väärikaid lahkunuid, mattes lapsed tagasihoidlikult, peieteta. Traditsionaalses ühiskonnas oli ju teatavasti kõrge sündimus ja kõrge suremus ning surma ja haigusi peeti elu osaks. Teame ja tunneme rahvalaulegi, kus suigutatakse last surma poole – surm vabastas maapealsetest kannatustest. Siin kirjutaja kodukihelkonnast Harglast, kus on ka samanimeline kalmistu, on talletatud näiteks järgmine teemakohane regivärsiline rahvalaul:

Äiu-äiu, kussu-kussu // äiu, kallis latsökene, // koolõ ärä konnakõnõ, //
mine mulda, munakõnõ! // Hargla palun havvakõnõ, // kerigu kõrval
kirstukõnõ – // kisu last kerigu poolõ, // haara last Hargla poolõ!³⁹

³⁶ Norbert **Elias**, *Kuolevien yksinäisyys* (Tampere: Tammer-Paino OY, 1993).

³⁷ Michel **Foucault**, *Seksuaalsuse ajalugu 1. Teadmistahe* (Tallinn: Valgus, 2005), 143–173.

³⁸ Raudnask, „Vana, aga ikkagi inimene”.

³⁹ Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) II 115, 118 (5), 1935.

Tänapäeval on vastupidi. Just noorte inimeste surma puhul kurvastatakse rohkem ja neid leinatakse sügavamalt.⁴⁰ „Lapse surm on alati õudne, ka noore inimese surm on jube.”⁴¹

Juhised, kuidas käituda kellegi surma puhul, on kirja pandud XIX/XX sajandi vahetuse kombeõpetusõpikutes. Kõige vanem eesti keeles ilmunud selline kombeõpetusõpik ehk seltskondlik käsiraamat ilmus 1894. aastal Peeter Grünfeldtilt.⁴²

Sõjajärgsed põlvkonnad omandasid surma- ja surnutega ümberkäimise kogemuse alates teatud kindlast vanusest koos vanematega lähedaste sugulaste ja tuttavate matustel käies, samuti oli üsna tavaline, et inimesed surid kodus, oma lähedaste keskel. Tänapäeval saab nn tavaline inimene lihtsustatud soovitusi ja nõuandeid matuste korraldamiseks matuseteenuseid pakkuvatelt firmadelt ning muu hulgas ka naisteajakirjadest:

Kuidas korraldada matuseid. Millest siis alustada, et see kurb, kuid vajalik toiming võimalikult vähe aega ja vaeva nõuaks? Matused jagunevad **kristlikeks** ja **ilmalikeks**. Kristlik matusetalitus võib toimuda nii kirikus, kabelis kui haulal. Sama kehtib ka tuhastamismatuse puhul. Ilmalike matuste erinevus kristlikest seisneb vaid selles, et matusetalitust ei vii läbi vaimulik.⁴³

Tänapäeval pole kombeks lapsi matustele kaasa võtta, ka enamik täiskasvanuid ei soovi matustel käia. Lahkumisrituaal soovitakse sageli läbi viia nii lühidalt, kui see on vähegi sünnis.

Minu lapsepõlves võeti küll lapsi matustele kaasa, midagi põnevat seal küll polnud, pidi kogu aeg vait olema ega tohtinud nihverdada, pidi käed kõrval seisma. Aga pärast oli kolmekäiguline peielaud. Mind huvitas alati, mis gustoiduks oli. Matustel said kokku mitu põlvkonda.⁴⁴

Minu lapsepõlves võeti ka kaasa, ise võtan ka. Samas ei kannatand matuseid lapsena ega kannata ka praegu, kuid see ei loe. Nüüdisajal aga kiputakse lapsed pigem mujale sokutama tihti. Kuigi ka seda ebaseadlikult

⁴⁰ Marika **Mikkor**, „Muutuvast matusekombestikust Eestis” – *Akadeemia*, 11 (2004), 2531.

⁴¹ <http://buduaar.ee/Foorum/topic/24395>: 9. mai 2010.

⁴² Peeter **Grünfeldt**, *Uus mõistlik seltsiline* (Tartu: J. Mäesepp, 1894; VII tr 1915).

⁴³ <http://naistekas.delfi.ee/persoon/mehejutt/article.php?id=16995818> 25. mai 2010.

⁴⁴ <http://www.kodutud.com/viewthread.php?tid=126799> 9. mai 2010.

elamust on vaja, et vastava situatsiooniga silmitsi sattudes ilma psühholoogita ka hakkama saaks.⁴⁵

Nii ollakse tänapäeval eeskätt linnades olukorras, kus vanad traditsioonid justkui enam ei kehti ning uusi rituaale emotsionaalselt keerukate olukordadega toimetulekuks pole välja kujunenud. Et aga matuserituaalid on ajas siiski väga vähe muutunud, võibki teismelistel ja noortel tunduda matustel toimuv kauge ja võõras.

Võib juhtuda, et kaaslane matus ongi esimene, kus nad osalevad. Isegi vanavanemate matustele paljusid lapselapsi kaasa ei võeta: arvatakse, et pole tal tarvis kurbade asjadega kokku puutuda. [...] Noortele näib matustel toimuv groteskse näidendina, mille sügavamat tähendust on raske mõista.⁴⁶

Noortel, kellel matustel käimise kogemus sageli puudub või kes seda teadlikult väldivad, on saanud kombeks leinata oma varalahkunud eakaaslasti YouTube'is, riputades sinna üles videonekrolooge ja mälestusvideoid.⁴⁷ Hoopiski läbimõeldumad – ja juba ka võrdlemisi tavapärased – on *online*-nekrooloogid, kadunud inimestele pühendatud blogid või ka välismaal kasutajaid koguvad virtuaalsurnuaiad, mis on täidetud lahkunute fotode, videoklippide ja lähedaste meenutustega.⁴⁸ Sellist käitumist peetakse mugavaks ja inimlikuks – anda omaealiste kogukonnale valusast asjast teada delikaatsel moel, ilma et peaks võõrastele inimestele näiteks helistama hakkama. Sedalaadi suhtlemist on kiitnud heaks ka psühholoogid. Osundan siinkohal Tiitu Meresele:

Kui surnud sõber elas kaugel, võibki puududa võimalus matustel osaleda või haul küünal süüdata. Virtuaalmaailm on aga kättesaadav. Veebilehel käimine on kui haa külastamine: saab mõttes lõpetamata jäänud jutte rääkida, omi emotsioone läbi elada ja kaaslastega jagada.⁴⁹

⁴⁵ <http://www.kodutud.com/viewthread.php?tid=12679> 9. mai 2010.

⁴⁶ <http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/eestiudised/eesti-teismeliste-matusekombed-huvasti-jaetakse-youtubeis.d?id=27678889> 9. mai 2010.

⁴⁷ Aliis **Kiiker**, *Surm virtuaalruumis – videod, kommuunid ja virtuaalsed mälestuskeskkonnad*. http://www.tlu.ee/N_Kultuur/Nyydis_est/Kevadkonverents_files/surm_virtuaalruumis.pdf 06. juuli 2009.

⁴⁸ Kadri **Kivimaa**, „Moodsa aja surmad veebis” – *Eesti Ekspress*, 20. juuni 2008.

⁴⁹ <http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/eestiudised/eesti-teismeliste-matusekombed-huvasti-jaetakse-youtubeis.d?id=27678889> 9. mai 2010.

Psühholoogi arvates on igati loogiline, et noored inimesed otsivad oma vajadustele väljundit ning on tekitanud uusi rituaale neile omases keskkonnas – virtuaalmaailmas.

Tähelepanuväärne muutus on toimunud ka noorte suhtumises matusefotodesse. Külaühiskonnas ja/või vanemal põlvkonnal on üldjuhul siiani kombeks kogu matusetalitus jäädvustada (koduvideod, fotografeerimine), tänapäeva (linna)noortes aga tekitavad matustel tehtud ülevõtted vaid depressiivseid tundeid – lahkunut soovitakse näha oma mälestustes elavana.

Need matused kus olen olnud ..seal on alati ka pilte tehtud...minumeelest iga yhe enda asi..kes tahab selliseid pilte mälestuseks siis las tahab.. ise endal ei hoiä ühtki sellist pilti kuskil albumis ega arvutis ja ei ole ka tellinud omale neid ja ka ei vaata neid kellegi teise albumites vms..eelistan neid inimesi meenutada vaadates pilte kui nad veel elasid ja me koos olime...⁵⁰

Kusjuures mina ei saa ka aru, miksss⁵¹ on vaja matustel pildistada. Ma polnud suht kaua matustel käinud ja kui nüüd eelmise aasta lõpus käisin, siis oli küll suht šokk, et miks üks sugulane pildistas seal..? Ma olin mingi paistes silmade ja nutunõoga ja ega teisedki parema väljanägemisega polnud. Pluss siis lahtine kirst. No ma ei tea, suts tobe. Mina tahaks ikka inimest mäletada elusana, mitte, et ma vaatan fotoalbumit ja pilte vaadates tuleb selle päeva kurbus jälle meelde.⁵²

Norbert Eliase väitel ongi ümberkäimine surnute ja leinajatega tänapäeva inimestele probleemiks. On üsna tavaline, et inimesed tunnevad end olevat segaduses, sest nad ei osanud matustel leinajatele midagi öelda, ning kogevad olukordi, kus on tavaks leinajatele vormilist kaastunnet avaldada, vahel piinlike ja sunnitutena.⁵³

Väga kurb teema kõigi jaoks ma arvan. Kas peaks avaldama kaastunnet inimesele kes kaotas äsja oma pisikese beebi? Kui sa ei ole talle lähedane tuttav vaid lihtsalt „Tere” tuttav? Mida öelda mida ütlemata jätta see on

⁵⁰ <http://buduaar.ee/Foorum/Forum/topic/225692&lk=0> 9. mai 2010.

⁵¹ Blogija kirjaviis – M. K.

⁵² <http://buduaar.ee/Foorum/Forum/topic/225692&lk=0> 9. mai 2010.

⁵³ Norbert **Elias**, *Scientific Establishments and Hierarchies*. Sociology of the Sciences Yearbook 1982 (Dordrecht: Reidel, 1982), 40.

ju nii raske! Mulle isiklikult läheb lapse surm alati väga südamesse on ta siis minu sõbra laps või täiesti võõras. Kuidas teie käituksite, mida ütlesite? Kas tasub võõral midagi öelda?⁵⁴

SÜNNI JA SURMA MAAGIA – KOKKULANGEVAD SÜNNI- JA SURMAKUUPÄEVAD

Martin Heidegger öelnud, et „meid visatakse olemisse, ilma et keegi meilt midagi küsiks, ja pärast visatakse meid siit samamoodi välja”.⁵⁵

Tänapäeval saame sekundi murdosa täpsusega fikseerida nii inimese lapse ilmaletuleku kui ka lähedase inimese jäädava lahkumise. Oluliste kuupäevade ja koguni kellaegade kokkulangemine on tänapäeval arvestatav emotsionaalne mõjur peresuhetes, kinnitavad psühholoogid:

Meil on mitmeid juhtumeid, kus surmapäev ja lapse sünnipäev on sattunud väga lähestikku: iga kord, kui sünnipäev tuleb, on surm ees... Siin on vaja perekonna tarkust, et leida ruumi mõlemale poolele – elule ja surmale.⁵⁶

Normist põikavaid ilminguid või kummalisi kokkusattumusi on traditsionaalsetes kultuurides ja tavapsühholoogia seisukohast tõlgendatud pigem negatiivsete oomenitena, mille kinnituseks on jutustatud memoaraate või hoiatava sisuga muistendeid. See eeldab grupiliikmetelt toimiva usundilise rahvajuturepertuaari ja laiema pärimuskonteksti tundmist: kusagilt kuuldu või laialt levinud uskumust kinnitab ja kinnistab isiklik või lähedaste sarnane kogemus, mida sobivas kohas ja kontekstis taas

⁵⁴ <http://buduaar.ee/Foorum/topic/243951> 9. mai 2010.

⁵⁵ Jaakko Hallas, „Surm vanal Võrumaal” – *Sirp*, 12. november 2004. Vt ka http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=7256:surm-vanal-v-ruumal&catid=7:kirjandus&Itemid=9&issue=3041 15. mai 2010.

⁵⁶ www.opleht.ee/Arhiiv/2003/03.01.03/elu/2.shtml 9. oktoober 2006. Kattuvate sünni- ja surmakuupäevade vestlusring käivitus Perekooli foorumis 2003. aasta oktoobris. Eesti kultuurikontekstis on see aeg olnud sakraalne – hingedeae. Kasutaja, kes nimetas end Juulaks, avas teemaringi küsimusega, kas mõnes suguvõsas veel langevad kokku kellegi surmapäev ja mõne sugulase sünnipäev. Tema suguvõsas olevat nii, et kui keegi suguvõssa juurde sünnib, nii ka keegi sureb. Ise ta põhjendas seda rahvusvaheliselt tuntud maksiimiga: loodus ei salli tühja kohta. Oma pöördumisega soovis ta saada vastavat infot ja vahetada kogemusi nendega, kelle lähikonnas on sellist asja ette tulnud: kuidas sellisel puhul käituda, mida või keda uskuda ja mida mitte jne.

esitatakse, jutustajat-juttu suunavateks mõjuriteks on kuulajate vahetud reaktsioonid.

Traditsioonilistes kultuurides on üldjuhul peetud erilisel väekaks või õnnelikuks last, kes on sündinud suguvõssa (vahetult) pärast mõne auvärsesse ikka jõudnud hõimlase lahkumist või õnnetuse tagajärjel hukkunud – seda tõlgendatakse kui lahkunud hinge reinkarnatsiooni. Tänapäeva maailmas, kus haigused ja surm on inimestest võõrandatud, nähakse lähestikku sattuvates või kattuvates surma- ja sünnikuupäevades pigem halba oomenit. Neid uskumusi toetavad otsestelt või kaudselt nüüdisaegset rahvausundit mõjutavad-kujundavad trükised, sh näiteks astroloogilised käsiraamatud.

Rahvusvaheliselt levinud astroloogilised käibetõed pole küll seotud mitte niivõrd konkreetsete kuupäevadega kokkulangemisega, vaid pigem tsüklilise ajaarvamisega: kui näiteks peresse sünnib Skorpioni tähtkujus laps (24. oktoober – 22. november), siis usutakse, et sellest perest aasta jooksul keegi sureb. Ja vastupidi – kui sureb Skorpioni tähemärgis sündinu, siis aasta jooksul sünnib suguvõssa poiss või tüdruk juurde. Sama motiivi leiame ka eestlaste seas ülipopulaarsest Linda Goodmani astroloogilisest käsiraamatust:

Üks kummalisemaid ja salapärasemaid momente astroloogias on suguseltsis kellegi surm aasta jooksul enne või pärast Skorpioni sündi. Ja kui Skorpion sureb, siis aasta jooksul enne või pärast seda leiab suguseltsis aset lapse sünd. See peab paika üheksakümne viiel protsendil juhtudest. Pluuto [Skorpioni tähemärki valitseb Pluuto – M. K.] sümbol on oma enese hõõguvast tuhasta võidukalt lendu tõusev fööniks, ning Skorpion kehastabki surnust ülestõusmist.⁵⁷

See vist peab küll paika, Mul on vend skorpion, ning umbes aasta pärast tema sündi suri vanaisa, tegelikult ta uppus :-),⁵⁸

Meil sündis isa suguvõsas skorpion-laps ja jaanuaris isa suri ära. Nii, mõned aastad hiljem sündis ema suguvõsas skorpion-laps ja jaanuaris ema suri ära...⁵⁹

⁵⁷ Linda **Goodman**, *Päikesemärgid*. (Tallinn: Valgus, 1991), 270.

⁵⁸ <http://www.perekool.ee/foorum/read.php> 5. jaanuar 2005.

⁵⁹ <http://www.perekool.ee/foorum/read.php> 5. jaanuar 2005.

Negatiivsena tõlgendatavad kokkulangevad sünni- ja surmakuupäevad on põhjustanud suguvõsas ebakõlasid ja traagilisi üleelamisi:

Minu tütar sündis äia sünnipäeval. Ämm ei olnud sellest vaimustuses mitte sugugi. Ei tea, kas kellegi õnnetuseks või õnneks mul seda last enam ei ole. Ta pidi siit ilmast väikese tüdrukuna ära minema.⁶⁰

Vanaisa suri, kui sain 28-aastaseks. Olin ta lemmik lapselaps ja suutnud seda mitu päeva uskuda. Miks just see päev? Peale matuseid nägin ime- list unenägu, kus riidlesin vanaisaga, et miks sa just sellise kuupäeva vali- sid, vanaisa ütles, et ta oli nii väsinud, et ei jaksanud uut hommikut ära oodata. Uurisid siis asju ja selgus, et vanaisa surigi (haiglas) mõni tund enne minu sünnipäeva kuupäeva lõppemist... seepeale viisin hauale lilled ja leppisime ära. Vanaisale aga tehti selline kivi, kus on ainult sünni-surma aastad. Oleks olnud vist kuidagi valus oma sünni kuupäeva iga kord sealt lugeda kui seal käin. Selle eest olen emale ja onudele väga tänulik.⁶¹

Teisalt, kui peresse sündinud lapse sünnikuupäev langes kokku mõne lähedase inimese – vanavanemate või koguni näiteks isa – surmakuupäe- vaga või sattus selle ligidusse, on seda tõlgendatud siirdhingeuskumuste ja übersünniahelate kontekstis positiivselt. Küllap on põhjus selles, et uue ilmakodaniku sünd leevendab lähedase lahkumisest tingitud valu, sest tähelepanu keskendub vastsündinule, ning annab tunnistust sellestki, et suguvõsa on elujõuline. Sagedased on motiivid, kus otsitakse – ja lei- taksegi! – lahkunu ja vastsündinu vahel ka välist sarnasust.

Minu isa esimene lapselaps, minu poeg sündis samal kuupäeval 4 aastat hiljem, kui mu isa surma sai. Esimestel aastatel ütles külarahvas poissi vaadates, et see on hästi oma vanaisa moodi.⁶²

Sellesse konteksti saame paigutada ka eutanaasia ehk halastussurmaga seonduva teemaderingi.⁶³ Mõned aastad tagasi arutleti ka Eestis aktiivselt eutanaasia küsimuste üle, mille põhjuseks oli tõik, et mitmes lääneriigis oli eutanaasiat üritatud legaliseerida. Põnev oli küsimus ka seetõttu, et

⁶⁰ <http://www.perekool.ee/foorum/read.php> 5. jaanuar 2005.

⁶¹ <http://www.perekool.ee/foorum/read.php> 5. jaanuar 2005.

⁶² <http://www.perekool.ee/foorum/read.php> 5. jaanuar 2005.

⁶³ Pikemalt on käesoleva artikli autor käsitlenud seda teemat artiklis Marju **Torp-Kõivu- puu**, „Haigus kui staatusesümbol: traditsioon, lähiminevik ja tänapäev” – *Akadeemia*, 4 (2007), 812–846.

nõukogude ajal peeti selle teema käsitlemist nõukogudevastaseks. Mee-dikud keskenduvad eutanaasia puhul elu kvaliteedi küsimusele, s.t kas mitte võimaldada inimesel, kes põeb parandamatult rasket haigust, kannatab talumatuid valusid, elust väärikalt lahkuda. Passiivse ja aktiivse eutanaasia⁶⁴ kõrvale mahuvad ka abistatud enesetapp⁶⁵ ja samuti näiteks kaassõduri halastuslask⁶⁶. Psühhiaater Anti Liivi arvates aga pole tänapäeva Eesti ühiskond veel sellise raske küsimuse aruteluks küps. Kui päevakorda kerkib küsimus, kas on inimlik hoida inimest kuude kaupa valudes, on praegu vastus ühene: jah, on inimlik, olgugi et on valud. Inimene peab võimalikult kauem elama.⁶⁷ Ometigi on üldlevinud arvamuse kohaselt hea surm äkksurm, kõige parem veel, kui see toimub siis, kui inimene magab.⁶⁸

Internetifoorumites ringi vaadates ja selleteemalisi arutelusid otsides jäi silma kaks näidet: neist esimene pigem eutanaasia vastu (religioossetel põhjustel) ja teine pragmaatilistel põhjustel pigem eutanaasia poolt.

Kas eutanaasia on enesetapp?

Lugesin eutanaasia teemat ja see mõte ei anna mulle rahu. Käisin ükskord huvi pärast nõia juures. Ilma küll päriselt uskumata. Too mees tegi mulle selgeks, et enesetapp on üks kõige rängem tegu. Et enesetapja põleb puhastustules aastasadu ja siis järgmises elus on mõrtsukas. Ja ülejäägimises mõrvatakse. Ma ei saa öelda, et ma usuksin seda kõike, aga mingi kahtlus jääb kummitama, et järsku siiski on see tõde... et järgmised elud on olemas ja järsku tõesti nii. Nii, nagu mõni inimene hakkab enne surma järsku uskuma, et mine tea...

⁶⁴ Passiivse eutanaasia puhul piirdatakse kõrges vanuses rasekelt voodihaige puhul vaid minimaalsega; aktiivne eutanaasia eeldab kõrvalseisjate aktiivsemat sekkumist (nt aidata neelata mingit ravimit). Eesti kirjandusest võib näitena tuua episoodi Tammsaare „Tõest ja õigusest“, kus Indrek annab ema Marile tema palvel rohkem ravimit, kui seda valu vaigistamiseks vaja läheb.

⁶⁵ Arsti nõuanne valudes vaevlevale patsiendile, kuidas sooritada võimalikult vähema valuga ja väärikalt enesetapp.

⁶⁶ Kaassõduri halastuslask raskelt haavata saanu pihta on Eesti kontekstis seotud nt Teise maailmasõja järgse metsavendluse-diskursusega.

⁶⁷ Anti Liiv, Marika N. *Viljandist palus Terviselehte teavitada eutanaasiast*. www.terviseleht.ee/200447/47_eutanaasia.php 14. aprill 2006.

⁶⁸ Eestlaste rahvauskumuste kohaselt on inimesed, kes surevad une pealt, elanud õnneliku ja õiglast elu, kaudu haigevoodis piinlevad inimesed aga on elus teinud ka vääraid tegusid. Ka nõia surm on rahvauskumuste järgi piinarikas, vt nt Marju Kõivupuu, *Rahvaarstid Võrumaalt. Noor ja vana Suri Hargla kihelkonnast* (Tartu: Võro Instituut, 2000).

Kui ma palun enda surma, kas see siis on enda tapmine kellegi teise käega?⁶⁹

Suhtun eutanaasiasse positiivselt. Näen probleemi vanurite elavate laipade vegeteerimas püsimises, samuti mingite traumade üleelanute (koomas) zombistamises. Kui tänapäeva meditsiin ei võimalda ülesäratamist, siis pigem surgem -- mõeldes neile, kellel seetõttu muidu arstiabi saamata jääks. Lisaks pooldan eutanaasiat nende puhul, kes on sündides silmnähtavalt sellises seisus, et nad koolevad ilma erisuperabita. Olgem ausad -- seda on olendi sündides tegelikult näha. Olen uurinud ja sain teada, et sihukese „käed pea küljest välja kasvamas“ vastsündinud tüübi vegeteerimas hoidmine on sama kulukas kui normaalsete laste (2–3 tk) tuberkuloosist ravimine ja see puudega tüüp kooleks niikuinii mõne aasta jooksul. On ebanormaalne hoida elus inimmaterjali, kes ei produtseeri midagi, aga kulutab rohkem ressursi kui mitu tervet isendit.⁷⁰

Moodsates linlikes leinamajades on tänapäeval ukse kohal elektrooniline tablo, millel on punases tulikirjas surnu nimi ja leinatalituse alguse kellaeg, mis samuti kutsub inimestes esile vastakaid tundeid:

See tablo nägi välja täpselt nagu rongijaama omad, ja too eufemistlik metafoor – matuseteenus kui reisiteenus, surnu kui lahkuv rong – muutus mulle isegi sümpaatseks. Selles on miskit elutervet agnostilist (koolkonnatut) vaimu.⁷¹

SURM MEEDIAS – MÜÜGIKS JA MEELELAHUTUSEKS

Mõni aeg tagasi, kui tekkis vajadus oma algklassis käiva lapse kooli koduleheküljelt uurida pisut õppekorralduslikku infot, vaatas mulle sealt vastu aktiivne tööriba, millel mustvalgesse hõlsti mähkunud virtuaalne vikati-mees nõudis kategooriliselt: „Vasta 10le küsimusele ja saa teada, kui kaua sul veel elada on jäänud! Võtke arvesse enda harjumused ja tervis... elu on lühike!”⁷²

⁶⁹ <http://www.kodutud.com> 14. aprill 2006.

⁷⁰ <http://foorum.dragon.ee> 14. aprill 2006.

⁷¹ Jürgen **Rooste**, „Märkmeid surmast” – *Sirp*, 19. november 2004.

⁷² <http://www.surmatest.com/> 9. mai 2010.

Kuigi tänapäeval võib internetilehekülgedelt leida arvukalt surmateste, kus inimese tervisliku seisukorra ja argiharjumuste põhjal „arvutatakse” välja tema tõenäoline eluiga ja saabuv surmakuupäev, peitus seekordses surmatestis lõks, kus efektne manipuleerimine surmakujundiga oli saidi omanike ärikavaluseks saada enda valdusse testija isikuandmed, misjärel testija seoti igakuise tasulise libateenusega. Üks samale saidile sattunu on kommenteerinud: „Igatahes, kui minu korraldada see oleks, siis selle saidi valmistajate surmapäev oleks kindlalt ja eksimatult teada.”⁷³

Pisut üle aasta tagasi avanes kõigil soovijatel võimalus interneti vahendusel näha vähki suuremist reaalarajas. Jade Goody⁷⁴ otsustas sel šokeerival moel juhtida noorte naiste tähelepanu emakakaelavähile, naistehaigusele, millesse tuleb väga tõsiselt suhtuda. Popikoon lahkus siit ilmast lähedaste keskel, kuid kogu maailma silme ees 2009. aasta 22. märtsil, päeval, mil Suurbritannias tähistati emadepäeva. Selline kuupäevade kokkulangevus andis toimunud erilisel traagilise tähenduse – Jade Goodyt jäid leinama kaks väikest poega, üks nelja-, teine viieaastane, kes ei jõudnud enam oma emale kingituseks tehtud emadepäevakaarti üle anda.⁷⁵

2008. aastal küpses saksa kunstniku Gregor Schneideri peas plaan panna kunstinäitusele välja surev inimene ja ta otsis selleks eksperimendiks võimalikku soovijat. Kunstniku sõnul võib surma Saksamaa kliinikutes, intensiivraviosakondades ja operatsioonisaalides pidada ebainimlikuks ja julmaks, teed surmani ja surma ennast kannatuseks ja piinaks. Briti kunstiajakirjale *The Art Newspaper* väitis kunstnik, et soovib oma eksperimendiga näidata surma ilu: „Võib-olla suudame surma tabutsoonist vabastada ja muuta positiivseks elamuseks, nagu on näiteks lapse sünd.”⁷⁶ Teatud mõõndusega oli kunstnik nõus eksponeerima ka äsja surnud inimest. Selline lähenemine tekitas Saksamaal elava poleemika. Poliitikud pidasid tema plaani maitsetuks ja lubamatuks ning kunstnik ise sai hulgaliselt mõrvaähvardusi.

Meenutagem ka Linnar Priimäe ettepanekut muuta Tallinna kultuuri-

⁷³ <http://lassie.wordpress.com/2009/04/27/surmatest/> 9. mai 2010.

⁷⁴ Jade Cerisa Lorraine Goody (5. juuni 1981 – 22. märts 2009) oli briti meediastaar, kes sai tuntuks tõsieluseriaalist „Big Brother”.

⁷⁵ Vt ka <http://www.elu24.ee/?id=97250> 20. mai 2010.

⁷⁶ <http://www.ohtuleht.ee/index.aspx?id=276863> 20. mai 2010.

sündmuseks „Surmatants”, eesmärgiga teadvustada Niguliste kirikus paiknevat unikaalset Bernt Notke kunstiteost. Käivitus elav diskussioon, nimetatud kultuurifestivali siiski ei toimunud – liiga morbiidne. Ometi etendati keskajal surmatantsu.⁷⁷

Primaarse surmakogemuse vähenemisele vastandubki meedia kaudu edastatava surma pidev kohalolek. Iseloomulikuks on kujunenud, et surma kujutatakse vägivaldse aktina, olgu see õnnetus, mõrv, sõda või looduskatastroof. „Normaalne” surm pakub meediale huvi vaid siis, kui tegemist on kuulsate inimestega. Pilt, mida filmindus ja televisioon surmast loovad, on abstraktne. Surm tähendab meile kellegi teise surma ning meid rahustab teadmine, et filmides ja televisioonis surevad inimesed jäävad meist kaugele.⁷⁸ Folklorist Eda Kalmre arvates sai Eestis surma kajastamine meedias erilise hoo sisse seoses katastroofifolkloori laiema avalikkuse ette jõudmisega pärast parvlaev Estonia tänaseni kõneainet pakkuvat uppumist 1994. aastal.⁷⁹

Niisiis pole surm tänapäeval enam pelgalt pere- või kogukonda ehk kitsast sotsiaalset gruppi puudutav sündmus. Praeguses ühiskonnas surm müüb. See paneb inimesi meediaväljaandeid ostma ja lugema, tekitab avalikke (kommentaariumid, internetifoorumid) ja varjatuid (pere ja tuttavate keskeid) diskussioone, sunnib end märkama.⁸⁰

Norbert Fischerit parafraseerides julgen väita, et kuigi tänapäeva ühiskonnas primaarne surmakogemus väheneb, tagab meedia meile surma püsiva kohaloleku mis tahes moel.⁸¹ Selles avaldub meie ajastu kummaline paradoks: urbanistlikus keskkonnas võid sa ise ja su laps(ed) näha televiisoris õhtu jooksul kümneid surmi, arvutimängudes veel rohkem, ent reaalsuses on kokkupuude surmaga üha harvem ja formaalsem, ka välditum.⁸² Sama meelt on Vaapo Vaher:

⁷⁷ Tiina **Hiob**, *Reklaamid, kus mängitakse surmaga*. <http://est.best-marketing.com/blog/2010/01/12/reklaamid-kus-mangitakse-surmaga/> 10. mai 2010.

⁷⁸ Norbert **Fischer**, *Der flüchtige Tod und Bestattungsrituale im Übergang* (2003). <http://www.postmortal.de/Diskussion/Mediengesellschaft/mediengesellschaft.html> 25. märts 2009.

⁷⁹ Eda **Kalmre**, „Legends Connected with the sinking of the Ferry „Estonia” on September 28, 1994” – *Media & Folklore*. Toim Mare Kõiva. Contemporary Folklore, 4 (Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2009), 288–312, siin 292.

⁸⁰ Hunt, *Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana 20/21. sajandi vahetusel*.

⁸¹ Fischer, *Der flüchtige Tod und Bestattungsrituale im Übergang*.

⁸² Rooste, „Märkmeid surmast”.

Praegune kultuur on küllastumiseni täis surma. Vägivallata film ei kõida kedagi. Julmus ja jõhkрус peab kunstitöös tõusma taluvuspiirini. Ehkki ilmneb: see piir on inimeses kättesaamatu. Etenda kui tahes jälgilt brutaaalseid stseene, vaataja harjub nendega pea momentaanselt. Ja himustab uut. Veri ei eruta enam kedagi. See ei olegi enam püha elumahl. Surmast on saanud virtuaalne sündmus, ekraanimäng, inimene kaotab üha enam sidet tõeliselt eksisteerivaga. Seepärast ei mõju pärisellu sisseraksatav ootamatu elulõpp enam traagikana.⁸³

SURMATÄHISED AVALIKUS RUUMIS

Teadvuse olemasolu tõttu on inimene maakeral arvatavasti ainus olend, kes tavaliselt juba lapseas suudab teadvustada omaenese ja teiste surelikkust, kes ei ela ainult olevikuhetkele, vaid on suuteline teadlikult meenutama möödunud ja kavandama tulevikuplaane. Vastsündinul aga pole ristsetest veel ega vist surnulgi matustest enam sooja ega külma. Neid talitusi peetakse rohkem teiste pärast.⁸⁴

Matusekombestik pole kunagi suunatud üksnes lahkunule, vaid sel on olnud ka maapeelses elus läbi aegade suur tähtsus kui ühel mõjusaimal rituaalsele kommunikatsioonile vahendil. Seetõttu on mitmesugustel matusepaikadel nagu teistelgi pühakohtadel olnud elavatele alati väga sügav sümbolne ja sotsiaalne tähendus. Lisaks manifesteerivale või kommunikatiivsele funktsioonile on surnute (*resp.* tõeliste või väljamõeldud kangelaste) kultusega seotud pühapaikadel ühiskonnas ka arvestatav ideoloogiline tähendus. Puusse, kivisse või metalli põlistatuna markeeritakse sellega meid ümbritsevat maastikku ning vähem nähtaval moel kajastub kultus erinevate sotsiaalsete gruppide (suulises) pärimuses, tõekspidamistes, veendumustes ja maailmavaates.

Nõukogude okupatsiooniga kaasnes 1950. aastatel ka kalmistute rüüstamine ja hävitamine. Kuigi ühe või teise kalmistu likvideerimisest ametlikult juttu ei olnud, ei takistanud keegi seal vandaalitsemist – nii mõnigi kunagine kalmistu sai seetõttu rahvakeelseks nimetuseks „pätipark”. Kalmistute „korrastamine” tähendas toona sakraalse tähendusega

⁸³ Vaapo **Vaher**, „Sureb ja tõuseb surnuist” – *Maaleht*, 4. mai 2001.

⁸⁴ Jaakko **Hallas**, „Surm vanal Võrumaal” – *Sirp*, 12. november 2004.

kultuuriväärtuste massilist hävitamist. Kalmistutele leiti uued funktsioonid väliõlleputkade, laste mänguväljakute ja spordiplatside näol. Tallinnas puhastati hauatähistest, künti üles ja muudeti pargiks näiteks baltisaksa Kopli kalmistu ja Kalamaja kalmistu. Katoliku, juudi ja islami surnuaedade ning Vana-Kaarli surnuaia ühe osa peale ehitati Tallinna Komsomoli spordistaadion. Eesti sõjaväekalmistult eemaldati enamik hauatähiseid ning hakati „vabastatud” hauaplatsidele matma punaväelasi ja KGB ohvitseri.⁸⁵ Samuti tehti enam-vähem maatasa Mõigu kalmistu, mis oli mõnede arvamuste kohaselt koguni vana hiiekoht. Kunagine juudi kalmistu ja mausoleum Tallinna Siselinna kalmistu kompleksis tasandati autobaasi maa-alaks.⁸⁶ Kalmistuid muudeti parkideks kogu Nõukogude Venemaal – töörahval pidi olema kohti, kus jalutada ja lõõgastuda.⁸⁷

Eesti taasiseseisvuses taastati mitu nõukogude ajal rüüstatud kalmistut (Tallinnas Kopli, Kalamaja kalmistu), 1993. aastal alustas ametlikult tegevust Eesti Sõjahaudade Hoolde Liit, kes hoolitseb nii Eesti Vabariigi eest langenute mälestuse jäädvustamise eest, mis on ühe enesest lugupidava riigi loomulik kohustus, kui ka võõraste langenute haudade korrashoiu eest, mis on eetiline ja ühtlasi rahvusvahelistest lepingutest tulenev kohustus.

1990. aastate lõpus hakkas ka Eestis levima tuhastamismatus, mis tõi nii ilmalikku kui ka kiriklikku matusekultuuri arvestatavaid muutusi, alates muutustest kalmistute välisilmes (väiksemad hauaplatsid tuhaurnide tarbeks, kolumbaariumide kavandamine) ja lõpetades muutustest tingitud uute kristlike ja ilmalike kommetega matusetalitustes, mis kõik omakorda peegeldavad inimeste suhtumist surelikkusesse ja surma. Tuhastamist hakati ka propageerima, sest kirstumatuseks ei ole piisavalt matmiskohti ja uute kalmistute rajamine või vanade laiendamine on problemaatiline.

Tänapäeval ei soovi inimesed enda lähedusse kalmistut – ka see on üks surma tõrjumise viise. Vähemalt siinkirjutaja meelest on teatud mõttes tähelepanuväärne, et uussummitesse ehk nn põlluküladesse pole kalmis-

⁸⁵ <http://www.okupatsioon.ee/rus/trykised/ylev.html> 13. september 2010.

⁸⁶ Jaakko **Hallas**, *Kalmistu-Tallinn Karl Laane raamatu valgusel*. <http://www.sirp.ee/archive/2002/29.11.02/Varia/varia1-3.html> 28. aprill 2008.

⁸⁷ *Video: unustatud kalmud Tallinnas*. <http://majandaja.postimees.ee/120507/esileht/siseuudised/tallinn/260011.php> 28. aprill 2008.

tuid planeeritud. Varasematel aegadel maeti inimesed asumist välja ning alevite ja linnade kasvades muutusid kalmistud linnaruumi osaks,⁸⁸ tänapäeval aga tundub olevat vastupidi – inimesed kolivad ise linnast välja uusasumitesse ja toimetavad oma lahkunud kas siis linnas või linnapiiril asuvatele kalmistutele.

Tuhastusmatuse puhul on võimalik valida kolme kombetalituse vahel. Kui lahkunu ärasaatmine toimub leinamajas avatud kirstu ümber, lõpeb matusetalitus leinajate lahkumisega kabelist, misjärel krematooriumi tammekirst viiakse teise tuumi ja lahkunu tõstetakse kartongkirstus krematooriumiahju. Kolme-nelja päeva pärast saavad omaksed urni kätte ja korraldavad siis soovi korral urnimatuse neile sobival viisil. On võimalik ka nii, et surnu tuhastatakse enne tseremooniat ja kirstu asemel on leinatalituse ajal kabelis urn. Kolmandal juhul saavad sugulased urni ning leinatalitus toimub matuseplatsil. Tuhastusmatusele ei ole kombeks tuua lilli ega pärgi, sest needki läheksid põletamisele. Sellekohane lause ajalehe surmakuulutus – lilli ja pärgi palume mitte tuua – on üksiti leinajatele infoks, mis liiki matusega on tegemist.

On aga neidki, kes soovivad, et nende tuhk puistataks pärast kremeerimist kas merre⁸⁹ või kuhugi mujale loodusse, ja ka neid, kelle meelest on lahkunu tuhast valmistatud teemantese väärikas viis hoida alles kadunukest ja/või mälestust temast.

Mu poeg suri ootamatult 9 aastat tagasi. Tuhastasime ta ja siiani pole suutnud leida kohta, kuhu tuhk puistata. Mõned aastad tagasi lugesin kuskil netist, et on võimalik inimese tuhast lasta teha teemant. Mu pere ei suuda teda matta ega puistata kuskile, ta on kogu aeg meiega, aga urn tekitab kõrvalseisjatele võõristust. Kui ta oleks teemanti kujul, oleks see vastuvõetavam. Ja ükskord tuleb aeg, kui enam pole ka meid, vanemaid. Teemant oleks pärandiks põlvest põlve. Ma küll vist vastasin ise oma küsimusele, mida teha, aga tahan teada inimeste arvamust. Tegu pole

⁸⁸ 30 aastat hobigiidina tegutsedes olen pidanud liiga sageli külalistele vastama, miks Eestis on linna visiitkaardiks kalmistu, miks kalmistud paiknevad linnapiiril (näiteks Valga, Põltsamaa, ka Tartu jpt) ja jäävad kõigile linnatulistajatele n-ö teele ette.

⁸⁹ 2007. aastal olin Pärnus lähedase sugulase matustel. Tema enda soovil puistasid lähemad omaksed (elukaaslane ja poeg) keskealise naise tuha muulilt merre. Selline teguviis tekitas vanemate sugulaste seas ägedat vastumeelt – pole kalmu, kuhu viia tähtpäevadel lilli, kus kadunut meenutada ja mälestada. Vanemad sugulased tundsid end ka kõrvalejätuna, sest nendega polnud probleemi eelnevalt arutatud.

edevusega, me ei saa temast lihtsalt lahti lasta. Poeg on osa meist, meie perest.⁹⁰

Luterlik kirik aktsepteerib krematsiooni, kuid soovitab oma liikmetel siiski kinni pidada matmise kristlikust kombest, s.o laibamatusest. Uuemates agendades on toodud ka matusetalituse kord põletusmatuse puhul. Lubatud on ainult üks talitus – krematooriumis läbi viidud matusetalitust ei saa urni matmisel korrata. Vaimuliku tegevus peab sellel tseremoonial piirduma hingehoidliku toetusega lähematele omastele ja ta ei kannu sellel talitusel talaari.⁹¹

Selle artikli viimistlemise aegu teavitati inimesi meedia kaudu nn vaikselt sündinud laste rahupaiga rajamisest Harjumaale Ristile – see on Eesti kontekstis uus tava ja kopeerib maailmas levinud samasugust praktikat: selliseid rahupaiku on viimastel aastakümnetel loodud mitmes Euroopa riigis, samuti Ameerika Ühendriikides, Austraalias ja Kanadas. Eesti lähinaabritel on vaikselt sündinud laste rahupaik rajatud Riiasse Püha Alberti kiriku aeda.

Eestis on tuhandeid lapsevanemaid, kelle järeltulija on surnud imikueas või vahetult enne/pärast ilmale tulemist (n-ö hääletult ehk vaikselt sündinud). Lisaks sellele kogevad kaotusvalu arvukad pered, kelle lapseootus lõpeb katkenud rasedusega. Nüüd on loomisel rahupaik, kus leinata ja oodatuga jumalaga jätta.⁹²

Lugejate kommentaarides sisalduvad hinnangud ja reaktsioonid loodava rahupaiga suhtes olid valdavalt eitavad. Toon vaid ühe näite:

See oleks suur viga.

Meil ei olnud perekonna hauaplatsi ja kui meie elu ühel päeval lapse surmaga kokku varises, olime me sõna otseses mõttes nii segased ja katkised,

⁹⁰ <http://naistekas.delfi.ee/foorum/read.php?f=13&t=270005&a=2> 20. mai 2010; http://www.mymemorialdiamond.com/Diamond_Retail_Pricelist.pdf 20. mai 2010 – sellelt lingilt saab näiteks teavet hinnakirjade ja näidiste kohta, milliseid väaris- või mälestusesemeid on võimalik lahkunu tuhasta valmistada.

⁹¹ Jaan **Kiivit**, *Jumalateenistuse ajalugu. Matmistavad. Laulatus.* – Käskiri EELK Usuteaduse Instituudi raamatukogus (Tallinn, 1983).

⁹² <http://naistekas.delfi.ee/rasedus/sunnitus/article.php?id=31187931> 26. mai 2010; <http://www.ohtuleht.ee/index.aspx?v=forum&subtopicID=198768#form> 28. mai 2010; <http://www.maaleht.ee/news/uudised/elu/ristile-rajatakse-imikute-surnuaed.d?id=31329961> 28. mai 2010.

et ei suutnud päevagi ettepoole mõelda. Saime oma tibule küll ilusa plat-sikese kuid ei mõelnud, kuhu meid endid kunagi maetama peaks. Plats on nõ ühekohaline ja kuskilt juurde võtta pole. Seepärast painabki meid lisaks leinale ka süütunne, et ta on seal üksi ja meie läheme kunagi mujale. See pole õige. Laps peab saama maetud perekonna platsile kus teised lähedasedki ühel päeval on. Eraldi matmine ei ole õige. Usun, et kes seda leinast piinatuna ja mõtlematult teevad, hakkavad hiljem kohutavalt kahetsema.⁹³

Eri arvamusi ning aegadeid diskussioone on põhjustanud ka liiklusõnne-tuste ohvrite hukkumispaikade põlistamine maanteede ääres. Küsitakse, kas XXI sajandi inimene käitub ikka mõistuspäraselt, kui ta püstitab mälestuskivi (-kive) sinna, kuhu tegelikult polegi kedagi maetud. Saksa kultuuriantropoloogi Norbert Fischeri sõnul on teeäärsed mälestusristid mobiilsele ühiskonnale omane nähtus. Ta peab silmas üha suuremat ruumilist distantsi näiteks pereliikmete vahel ja aina pikemate vahemaade läbimist. Tegemist on „iseloosuliku igapäevase mälestuskultuuri vormiga mobiilses ühiskonnas”.⁹⁴

Kui inimese hukkumispaik on teada, tekib elavatel vajadus see tähis-tada kas 1) usundilistest arusaamadest tingitud põhjustel (hukkumispaik on hinge asupaik), 2) emotsionaalsetel kaalutlustel, n-ö mälestuseks (fik-seeritakse paik, kus elujõulise inimese elutee ootamatult ja ülekohtuselt katkes), leina märgiks; 3) protestiks saatuse ülekohtu või ühiskonna jõue-tuse vastu, et see ei suuda oma liiget/liikmeid kaitsta, või 4) meenutu-seks ja hoiatuseks ühiskonnaliikmetele, et elu on ajalik ning ülekohtuse ja ootamatu surma eest pole ükski inimene kaitstud.⁹⁵

⁹³ <http://www.ohhtuleht.ee/index.aspx?v=forum&subtopicID=198768#form> 28. mai 2010.

⁹⁴ Fischer, *Der flüchtige Tod und Bestattungsrituale im Übergang*.

⁹⁵ Marju Kõivupuu, „Kalmistud teede ääres” – *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Koost ja toim Mare Kõiva. Tänapäeva folkloorist, 3 (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2000), 285–310.

KOKKUVÕTTEKS

Surm on kahtlemata atraktiivne. Surm on kui piirangute viimane piir. Selle piiri ületamise mõttega mängimine on justkui vanemate keelatud raamatu salaja sirvimine – hirmus ja huvitav korraga.⁹⁶

Surmakultuur on üks olulisi mehhanisme ühiskondliku identiteedi taasloomiseks. Surmaga seotud rituaalid toetavad kogukonna solidaarsust ja kaitsevad kogukonda väliste mõjutuste eest. Surmaga seotud rituaalid ja narratiivid töötavad sotsiaalse mälu tähtsate mehhanismidena, mis kannavad edasi väärtushinnanguid ja uskumusi põlvest põlve.

Olgugi et Eesti tundub olevat üks sekulaarsemaid ühiskondi Euroopas, on religioosetel ilmingutel siinses argikultuuris väljapaistev koht, mis kajastub iseäranis surmakultuuris. Suhtumist surma võib kirjeldada kui sulamit teoloogilistest ettekujutustest, rahva seas levivatest uskumustest ja ilmalikest arutlustest.

Traditsiooniliselt peetakse surmaga seotud rituaale teiste ülemineku-riituste hulgas vastupidavamaks. Matusetraditsioonidega seotud rituaalide võrgustik näib olevat postsotsialistlikus multireligioosses Eesti kultuuriruumis mitte staatiline, vaid pigem dünaamiline. Suhtumises surma kajastub tänapäevane praktiline ja/või pragmaatiline mõtteviis. Surmast on saanud müügiobjekt, toode – nii otseses kui ka ülekantud tähenduses. Me tõrjume surma oma teadvuses tagaplaanile, kuid ometi tajume tema kohalolekut kõikjal – alates kommertskultuurist ja meelelahutusärist, lõpetades tabloidide pealkirjadega. Ka matuste korraldamisest on saanud äri, müügiobjekt, toode – selline lähenemine on tunnuslik (suur)linlikule elustiilile. Primaarse surmakogemuse vähenemisele vastandub meedia kaudu edastatava surma pidev kohalolek. Iseloomulikuks on kujunenud, et surma kujutatakse vägivaldse aktina, olgu see õnnetus, mõrv, sõda või looduskatastroof. Surma abstraktne kujutamine toob omakorda kaasa surmast võõrandumise ja selle eemaletõrjumise – meid rahustab teadmine, et surevad inimesed jäävad meist kaugele.

⁹⁶ Hiob, *Reklaamid, kus mängitakse surmaga*.